

מסכת עבודה זרה דף ה עמוד א

אמר ריש לקיש: בואו ונחזיק טובה לאבותינו, שאלמלא הן לא חטאו - אנו לא באנו לעולם, שנאמר: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון וגו'. למימרא, דאי לא חטאו לא הוו מולדו, והכתיב: ואתם פרו ורבו! עד סיני. בסיני נמי כתיב: לך אמור להם שובו לכם לאהליכם! לשמחת עונה. והכתיב: למען ייטב להם ולבניהם וגו'! לאותן העומדים על הר סיני. והאמר ר"ל, מאי דכתיב: זה ספר תולדות אדם וגו'? וכי ספר היה לו לאדם הראשון? מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, דור דור ופרנסיו, כיון שהגיע לדורו של ר"ע, שמח בתורתו ונתעצב במיתתו, אמר: ולי מה יקרו רעך אל [וגו']; וא"ר יוסי: אין בן דוד בא עד שיכלו נשמות שבגוף, שנאמר: [כי לא לעולם אריב ולא לנצח אקצוף] כי רוח מלפני יעטוף ונשמות אני עשיתי! לא תימא אנו לא באנו לעולם, אלא כמי שלא באנו לעולם. למימרא, דאי לא חטאו לא הוו מייתי, והכתיב פרשת יבמות ופרשת נחלות! על תנאי. ומי כתיבי קראי על תנאי? אין, דהכי אמר רבי שמעון בן לקיש, מאי דכתיב: ויהי ערב ויהי בקר יום הששי? מלמד שהתנה הקדוש ברוך הוא עם מעשה בראשית, ואמר: אם מקבלין ישראל את התורה - מוטב, ואם לאו - אחזיר אתכם לתוהו ובוהו. מיתיבי: מי יתן והיה לבבם זה להם - לבטל מהם מלאך המות א"א שכבר נגזרה גזרה, הא לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא תהא אומה ולשון שולטת בהן, שנאמר: למען ייטב להם ולבניהם עד עולם! הוא דאמר כי האי תנא; דתניא, רבי יוסי אומר: לא קיבלו ישראל את התורה אלא כדי שלא יהא מלאך המות שולט בהן, שנאמר: אני אמרתי אלהים אתם ובני עליון כלכם, חבלתם מעשיכם אכן כאדם תמותון. ורבי יוסי נמי הכתיב: למען ייטב להם ולבניהם עד עולם, טובה הוא דהויא, הא מיתה איכא! (רבי יוסי) אמר לך: כיון דליכא מיתה, אין לך טובה גדולה מזו. ות"ק נמי הכתיב: אכן כאדם תמותון! מאי מיתה? עניות..".

הישר והכובש ביצירת החיים ובסיומם

בסוגייתנו ריש לקיש מזהיר, כי לולא חטאו אבותינו בחטא העגל, הם היו כמלאכים ולא היינו נולדים¹. הגמרא מקשה כמה קושיות ומתרצת: 1. כיצד הדבר מסתדר עם מצוות פרו ורבו? – היא הייתה תקיפה עד סיני. 2. בסיני נאמר 'שובו לכם לאהליכם', שנועד להתיר להם חיי אישות², מן הסתם על מנת להוליד ילדים – מתרצת הגמרא: למצוות עונה. 3. נאמרה ברכה לבנים! – לאלו שהיו קיימים כבר. הגמרא מקשה מרבי עקיבא. עיקר הכוונה הוא שהכרחי שרבי עקיבא יבוא לעולם, אולם הפירוט על גורלו מורה שהגמרא גם מניחה שקיום מלאכי בנוסף לאי-הבאת ילדים לעולם, כרוך גם בחיי נצח, ותמחה על מותו של רבי עקיבא, שחזה כבר אדם הראשון. הגמרא חוזרת בה, ומבארת מחדש את דברי ריש לקיש, ש'כאילו לא באנו לעולם' "לפי שהן חיים לעולם וכל זמן שהן קיימין אין אנו חשובין כלום"³.

¹ רש"י.

² ביצה ה,ב. "כתיב היו נכנים לשלשת ימים אל תגשו אל אשה - לך אמר להם שובו לכם לאהליכם, למה לוי? שמע מינה: כל דבר שבמנין צריך מנין אחר להתירו. וכי תימא: למצוות עונה הוא דאתא - תא שמע במשך היבל המה יעלו בהר". הרי שלמסקנה למצוות עונה הכתוב מכון.

³ רש"י.

בהמשך הגמרא מציבה מחלוקת בין תנא קמא לרבי יוסי. לדעת רבי יוסי לאחר מתן תורה נועדו ישראל לחיות לנצח, ולדעת תנא קמא הם היו רק מוגנים מעניות, לולא חטא העגל.

נראה, שלפנינו דיון מהותי בדרכי התבוננות בעבודת ה', ביחסי גוף ונשמה. היעוד המקורי בבריאה היה להרמוניה מלאה ביניהם:

"ו. הנה אדם הראשון ... היה מורכב מן שני החלקים ההפכיים שזכרנו, שהם הנשמה והגוף, ובמציאות היו שני העינים, הטוב והרע, והוא עומד בשיקול ביניהם, להידבק במה שירצה מהם; והנה היה ראוי לו שיבחר בטוב, ויגביר נשמתו על גופו ושכלו על חומר, ואז היה משתלם מיד ונח בשלמות לנצח.

ז. וצריך שתדע, שאף על פי שאין אנו מרגישים לנשמה בגוף פעולה אחרת זולת החיות וההשכלה, הנה באמת יש בחוקה, שתזכך עצם הגוף וחומר ותעלהו עילוי אחר עילוי, עד שיהיה ראוי להתלוות עמה בהנאה בשלמות. ואמנם לדבר זה היה אדם הראשון מגיע אילו לא חטא, שהיתה נשמתו מזככת את גופו זיכוך אחר זיכוך, עד שהיה מזדכך השיעור המצטרך ונקבע התענוג הנצחי. ח. וכיון שחטא אדם הראשון ... נוספו ונתרבו חסרונות בעצמו של האדם ובריאה כולה, ועוד נתקשה התיקון ממנה שהיה קודם... כיון שעל ידו נסתרה השלמות יותר משהיתה, ונתרבו החסרונות, והיה הוא הגורם רעה לעצמו, הנה לא יהיה כל כך קל לו לשוב לצאת מן החסרון ולקנות השלמות... בהכרח השתדלותו המצטרכת עתה להגיע לשלמות הנה היא כפולה, כי תצטרך תחילה שישובו האדם והעולם אל המצב שהיה בראשונה קודם החטא, ואחר כך שיתעלו מן המצב ההוא אל מצב השלמות שהיה ראוי לאדם שיעלה.

ט. ואולם מלבד כל זה, גזרה מידת דינו, יתברך שמו, **שלא יוכלו לא האדם ולא העולם מעתה הגיע אל השלמות, עודם בצורה שנתקלקלה**, דהיינו הצורה שיש להם עכשיו, שבה נתרבה הרע, אלא יצטרך להם בהכרח עבור מעבר ההפסד, דהיינו המותה לאדם וההפסד לכל שאר ההווים שנתקלקלו עמו, ולא תוכל הנשמה לזכך הגוף אלא אחר שתצא ממנו תחילה וימות הגוף ויפסד, ואז יחזור ויבנה בנין חדש ותיכנס בו הנשמה ותזככהו. וכן העולם כולו יתחרב מצורתו של עתה, וישוב ויכנס בצורה אחרת ראוייה לשלמות. ועל כן נגזר על האדם שימות ויחזור ויחיה - והוא ענין תחיית המתים, ועל העולם שיחרב ויחזור ויחודש... י. והנה לפי שורש זה, זמן הגמול האמיתי, דהיינו זמן קיבול השכר שזכרנו למעלה, ומקומו הוא אחר התחיה בעולם שיתחדש, והאדם יהנה בו **בגופו ובנשמתו**, בהיות גופו מזוכך על ידי נשמתו ומוכן על ידה להיות נהנה בטוב ההוא⁴.

אם כן, ההכרח בהפרדה בין גוף ונשמה, הוא תוצאת החטא. מאז הגירוש מגן עדן, קיים מתח מסוים בין גוף ונשמה שאין לגשר עליו בעולם הזה. חזון חיי נצח אולי נראה פלאי בעיניים אנושיות, אך לא במבט תורני:

"על דעת אנשי הטבע היה האדם מעותד למיתה מתחלת היצירה מפני היותו מורכב... ועל דעת רבותינו (עיין שבת נה ב) אלמלא שחטא לא מת לעולם, כי הנשמה העליונית נותנת לו חיים לעד, והחפץ האלהי אשר בו בעת היצירה יהיה דבק בו תמיד, והוא יקיים אותו לעד, כמו שפירשתי במלת וירא אלהים כי טוב (לעיל א ד):

ודע כי אין ההרכבה מורה על ההפסד אלא לדעת קטני אמנה כי הבריאה היא בחיוב. אבל לדעת אנשי האמונה האומרים כי העולם מחודש בחפץ אלוהי פשוט, גם הקיום יהיה בו לעד כל ימי החפץ. וזה אמת ברור⁵. מאז חטא אדם הראשון ואילך יש לייחל ליום איחוד ההפכים, יום שבו יתברר שאין סתירה מהותית בין הגוף והנשמה. ישעיהו מתנבא:

(ח) בָּלַע הַמָּוֶת לְנֶפֶשׁ וּמָתָה אֲדֹנָי אֱלֹקִים דְּמָעָה מֵעַל כָּל-פָּנִים וְחָרַפְתָּ עִמּוֹ יִסִּיר מֵעַל כָּל-הָאָרֶץ כִּי ה' דָּבָר:

⁴ דרך ה' חלק א פרק ג.

⁵ רמב"ן בראשית פרק ב פסוק יז.

(ט) ואמר ביום ההוא הנה אלהינו זה קנינו לו ונשיענו זה ה' קנינו לו נגילה ונשמחה בישועתו⁶:
 אין חולק שהכוונה היא שהקב"ה יעלים את המוות לנצח, ולא שהמוות בילע לעולמים⁷. אולם מבנה הפסוק ראוי לתשומת לב. בפשטות לפנינו תקבולת חסרה, המצריכה השלמת מידע מחלק אחד של הפסוק למשנהו, כאילו אמר: 'בלע ה' אלוקים את המוות לנצח'. אולם תקבולת חסרה זו, יוצאת דופן היא בשני מובנים. בדרך כלל משלימים מידע מחלקו הראשון של הפסוק לשני, והמידע המושלם הוא הפעולה⁸: בפסוק מישעיהו משלימים את הנושא – הקב"ה – בתחילת המשפט על פי סופו. נראה שטעם הדבר, שכל מציאות המוות בעולם, נובעת מהעדר שם שמיי. ברגע שה' יופיע באמת – המוות יתאפס מאליו.
 "ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד, אטו האידנא לאו אחד הוא? – אמר רבי אחא בר חנינא: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה, על בשורות טובות ואמר ברוך הטוב והמטיב, ועל בשורות רעות ואמר ברוך דיין האמת. לעולם הבא – כולו הטוב והמטיב. ושמו אחד, מאי אחד, אטו האידנא לאו שמו אחד הוא? – אמר רב נחמן בר יצחק: לא כעולם הזה העולם הבא; העולם הזה – נכתב ביו"ד היי ונקרא באל"ף דל"ת, אבל לעולם הבא כולו אחד – נקרא ביו"ד היי, ונכתב ביו"ד היי"⁹.

לדעת הרב קוק, אף הצבנו משמר מחאה כנגד המוות עד אחרית הימים. שלא נתפתה לטעות, כי הסתירה בין גוף ונשמה היא מהותית ונצחית.

"המות הוא חזיון שוא, טומאתו היא שקרו, מה שבני אדם קוראים מות הרי הוא רק תגבורת החיים ותעצומתם. ומתוך השקיעה התהומית בקטנות, אשר יצר לב האדם השקיע אותו בה, הרי הוא מצייר את תגבורת החיים הזאת בצורה מדאיבה וחשוכה, שהוא קוראה מות. מתעלים הם הכהנים בקדושתם מהקשבה שקרית זו, שאי אפשר להמלט ממנה כל זמן שהממשל הכוזבי כל כך שולט בעולם, כי אם בהעברת העינים מהמחזה המביא את רשמי ההטעאה הללו אל הנפש, על כל נפשות מת לא יבא"¹⁰.

"החטא יצר את המוות, והתשובה היא התרופה האחת להכחיד אותו מן העולם"¹¹.

אחד מיוחד שלכאורה חלק על מגמה זו הוא הנשר הגדול:

"העולם הבא אין בו גוף וגויה אלא נפשות הצדיקים בלבד בלא גוף כמלאכי השרת, הואיל ואין בו גויות אין בו... ולא דבר מכל הדברים שגופות בני אדם צריכין להן בעולם הזה, ... ומהו זהו שאמרו נהנין מזיו שכינה? שיודעים ומשיגין מאמתת הקב"ה מה שאינם יודעים והם בגוף האפל השפל"¹².

⁶ ישעיהו פרק כה.

⁷ ולעניות דעתי מצווה לבאר כן באזכרות, שלא כל השומעים בקיאים, והבנה מוטעית של הפסוק עלולה להסב להם צער מיותר, שלא להזכיר שהיא סותרת את האחרון שבשלושה עשר עיקרים.

⁸ למשל: (א) בַּצָּאת יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם בֵּית אֱלֹהִים (יצאו) מֵעַם לֵעָז: (ב) הִיְתָה יְהוָה לְקֹדֶשׁ יִשְׂרָאֵל (היה) מִקְשָׁלוֹתָיו תְּהִלִּים פרק קיד. השלמת התקבולת בסוגריים.

⁹ מסכת פסחים דף נ עמוד א. חלק מן הסתר הפנים הקיים בעולמנו כפי שהוא כרגע, הוא ההכרח הנורא במותו של רבי עקיבא, המוזכר הן בסוגייתנו והן בסוגיה בפסחים. אולי זאת כוונת הרמח"ל בדרך ה' חלק ב' סוף סעיף ח', אולם על כך בע"ה במאמר אחר.

¹⁰ אורות הקודש חלק ב עמוד שפ אות מ חזיון המות.

¹¹ שם עמוד שפא.

¹² הלכות תשובה פרק ח הלכה ב.

הראב"ד על אתר משיג: "א"א דברי האיש הזה בעיני קרובים לאי שאמר אין תחיית המתים
לנפשות אלא לנשמות בלבד, וחיי ראשי לא היה דעת חז"ל על זה שהרי אמרו כתובות (דף
ק"א) עתידין צדיקים שיצמדו בלבושיהן ... וכל אלה מוכיחים כי באווייתם הן צומדין חיים,
אבל אפשר שהקרא ישיט אוייתם חלקות ובריאות כאלויות המלאכים וכאלויות אליהו לזכור לטוב
ויהיו הצטרות כמשמען וכפשוטן".

רבינו בעל השולחן ערוך ניסה לעשות שלום בין הדעות:

"ול"י שאין חילוק בין רבינו להראב"ד אלא בשמות בלבד. דלרבינו העולם שלאחר המות נקרא
העוה"ב וכמ"ש בסוף פרק זה ז"ל: 'זה שקראו אותו חכמים עוה"ב לא מפני שאינו מצוי עתה וזה
העולם אובד ואח"כ יבא אותו העולם אין הדבר כן אלא הרי הוא מצוי ועומד שנאמר אשר צפנת
ליראיך ולא קראוהו עוה"ב אלא מפני שאותם החיים באים לו לאדם אחר חיי העולם הזה שאנו
קיימים בו בגוף ונפש וזהו הנמצא לכל אדם בראשונה' עכ"ל. וכל אותם המאמרים שהביא
הראב"ד הם לעולם התחיה. והראב"ד ז"ל קורא לעולם התחיה עוה"ב ובכך עלו דברי שניהם
כהוגן ואלו דברי אלהים חיים¹³."

אולם הרמב"ן תפש כי לפנינו מחלוקת של ממש:

"... יאמין באמת שתחיית המתים שהיא עיקר מעיקרי התורה הכוונה בו שתשוב הנפש לגוף ברצון
הבורא, ויצאו הנשמות מן העולם הבא וישבו לגוף בימי התחיה .. אבל אחרי כן יגזור הרב ז"ל
מיתה על המשיח ועל דורו ויהיו נפשותיהן בטוב העולם הבא בלא גוף ... וזה יתקיים להם לנצח..
הוא יודע אנשי קבלתנו יאמינו שאין אחר התחיה מיתה.. ואמרו: (סנהדרין צב.) מתים שעתיד
הקב"ה להחיות שוב אינן חוזרין לעפרן, ולזה הדעת בני עולם הבא אחרי התחיה יחיו בעולם
ההוא בגופותם. והרב מבטל זה הדעת בכל יכולתו, ועל זה חלקו עליו רבים..
יכוון הרב לעניין שני, להחזיק הנפש בעצמה שאינה גוף ולא כח גוף אלא שכל נבדל ככת
המלאכים.. והגורם כל זה מה שיעלה במחשבת ההמון כי אינם מאמינים שיש מציאות קיימת
אלא לגוף בלבד ... דעת הרב רבי משה ז"ל .. נותנת קצבה לזמן התחיה ומחזיר הכל לעולם
הנשמות, ואנחנו מקיימים אנשי התחיה לעדי עד¹⁴."

הרמב"ן, למרות שהוא סובר כי דעת הרמב"ם דעת יחיד היא, מייחס לה תפקיד חינוכי משמעותי כלפי
השקפת ההמון. אדם רגיל, יותר משיראה בתחיית המתים קידוש החומר, עלול לראות בה חימור הקודש,
לאמור: חיזוק להשקפתו היומיומית כי החומר עיקר. בדור חומרני שטוף אמונות הבל, ניצב הרמב"ם
כמגדלור רציונלי שיטתי, לבטל כעפר כוחות כישוף ואסטרולוגיה, ולרומם את הנפש ואת השכל הפועל.
בכך ביצע הרמב"ם, גם אם לא בהכרח במודע, הטיה לעבר דרך האמצע לעומת ההשקפה השכיחה
בחשכת ימי הביניים. הרב אלבו הולך בדרכן של הרמב"ם, ומבאר את תכלית תחיית המתים הזמנית:
"בשכר הרוחני שאמרנו שיגיע לאדם אחר המות נחלקו בו חכמי ישראל האחרונים לשתי דעות,
הדעת האחד הוא דעת מי שיאמין ש...עיקר השכר הוא רוחני ולנפש בלבד בעולם הבא, רצה לומר
העולם שהוא בא לאדם אחר המות מיד כשתפרד הנפש מן הגוף, שאין בו לא אכילה ולא שתיה
ולא שום תענוג ושמוש מתענוגי הגוף ושמושי... ויאמין עם זה שעם היות עיקר השכר הזה לנפש

¹³ כסף משנה הלכות תשובה פרק ח הלכה ב.

¹⁴ תורת האדם לרמב"ן עמוד ש"י - ש"א.

בלבד, עוד יש שכר אחר גשמי בעולם הזה לימות המשיח, וזה בתחית המתים שיחיו אז הצדיקים הגמורים, אם כדי לפרסם נסי השם ואמונתו בעולם, ואם כדי שישגו קצת תענוג גשמי אז כימים שנצטערו בהם או יותר כפי מה שתגזור חכמת השם, או כדי שיקנו שלמות יותר מאשר קנו בתחלה כאשר לא יכלו להשיג בחייהם המדרגה שהיתה ראויה אליהם לפי יושר לבם מפני המעיקים מחוץ ועול הגלות, **אבל מכל מקום ימותו אחר שיחיו וישבו לעפרן**, ויזכו אז הנשמות ההן במה שהשיגו בחייהן השניים ההן להתענג במדרגה יותר גדולה בעולם הבא ממה שהיו בה קודם התחיה, זהו דעת הרמב"ם ז"ל וגדולי החכמים האחרונים שנמשכו אחר דעתו ז"ל. והדעת הזו כשיעויין היטב נמצאהו ראוי ומחוייב מצד השכל ומסכים אל מה שנמצא בתורה¹⁵.

לעניות דעתי מחלוקת זו היא הדגמה נוספת של שתי דרכים בעבודת ה', שהמתח ביניהם מלווה את כל חייו, כמו גם את סוגיית הגמרא בה פתחנו. רבי יוסי סבור שכבר במתן תורה ראוי היה להיפטר מאותו מלאך נורא, שאנו מצהירים על רצוננו לראות בקיצו, כחלק מהשלמת תהליך הגאולה¹⁶. השאלה היא האם האדם צריך בעיקר עבודתו לזהות ולהישמר מן החטא האורב לו על כל צעד ושעל, להישמר מן החומריות, או שממנה ניקח לעבוד את ה' אלוקינו ועלינו לעבוד את ה' בשני יצרנינו¹⁷. תנא קמא מתווה את שיטתו העתידה של הרמב"ם. הסתירה בין גוף ונשמה היא מהותית. גם מתן תורה אין בו די כדי ליישבה. די לו לאדם שיהא מוגן מעניות. ישנם כוחות שאין לממשם, ויש לוותר עליהם, מפחד מפני מימושם בצורה לא טובה. לעומת זאת רבי יוסי סבור שבכל עת אנו מייחלים לתיקון חטא אדם הראשון, וליישוב סופי של המתח בין גוף ונשמה, שאחד ומיוחד הוא אשר נתנם. נכנה כאן את שתי הדרכים בעבודת ה' 'ישר' ו'כובש' בעקבות הרב קוק: "... בשעה שבטבעו עוד לא נחקק יפה החותם על הצדק והטוב, אז דרכו הישרה קשה עליו, הוא צריך למלחמות על כל צעד והוא מוכרח להדוך את כחותיו הרעים, לכבשם ולבטלם לפעמים. אבל זה איננו דרך האורה עדיין, כי כאשר יוסיף לקח, וישתמש באורה של תורה מצורף עם המאור השכלי והנטיה הטבעית, שבלב הישר והתמים שהתעורר יפה, אז ימצא כי הוא איננו צריך כל כך להיות בעל מלחמות. ... כי לא יכבוש את שום כוח מכחות נפשו שיהיו אסורים וכלואים, שלא יעשו מאומה, כי אם יקחם ישעבדם בחבלי אדם ובעבודות אהבה אל הטוב ואל היושר, אל מרומי המגמות היותר נשאות, שהם הנם החפצים האלקיים, ואז יצא מכלל עבדות ויהיה בן חורין¹⁸".

ניתן לומר, ששתי הדרכים מבוטאות בתהליך של חגי תשרי. יום כיפור הוא ברוח ה'כובש', וסוכות בגדר 'ישר'. יום כיפור ללא סוכות סופו ביטול עצמי וכאון, וסוכות ללא יום כיפור מועד להוללות. "כשמקמצים את הרצון, כשכופפים את עז-החיים על ידי הסלידה הפנימית והנטיה לשוב מכל חטא, מתקמץ גם כן הרצון של הטוב, ועז החיים הטהורים מתחלש גם הוא. נמצא,

¹⁵ ספר העיקרים מאמר רביעי פרק ל.

¹⁶ רבים נוהגים לסיים את ליל הסדר בשירת 'חד גדיא', שהשלמתו היא שחיטתו של מלאך המוות בידי

הקב"ה, כנראה כהגשמת נבואת ישעיהו.

¹⁷ בראשית רבה פרשת בראשית פרשה ט "והנה טוב מאד זה יצר הרע, וכי יצר הרע טוב מאד הוא אתמהא, אלא שאלולי יצר הרע לא בנה אדם בית ולא נשא אשה ולא הוליד בנים".

¹⁸ אדר היקר עמוד קיב.

האדם סובל מטהרתו המוסרית חלשה כזאת, שסובל חולה שהתרפא על ידי הזרמה אלקטרית חזקה, שאמנם גרשה את הארס שבמחלתו, אבל החלישה את הכוח החי והבריא שבו. שבים, על כן, ימים של שמחת קדש, של חדות הנפש, לקומם את הרצון הטוב ועז החיים הטהור. אז תהיה התשובה שלמה¹⁹.

כאידיאל, דגל הרב קוק בדרך הישר, דרכה של גאולה:

"ואהבת את ד' אלקיך - בשני יצריך, ביצר הטוב וביצר הרע". - האהבה אינה שלמה ואינה נובעת יפה ממקור האחדות המטוהרת כי אם כשכוללים את היצרים ביחד והיצר הרע מתאגד עם היצר הטוב וכל כוחותיו הרעים הנם נאחזים בשורש הטוב ומתהפכים לטוב לצחצח, להחיות, להבהיר, לזקק יותר את להט הטוב²⁰. אולם הרב קוק היה מודע היטב לסכנה שבדרך זו, ולצורך בשימוש גם בדרך ה'כובש':

"תנאי גדול התנה החסיד ב'חובות הלבבות' עם הנפש שתתרחק לקבל מרירות הסם. וזהו דבר מוכרח מאד, וכל-זמן שיאמר לעצמו שלום שלום, ורק בנועם לבד ילך באורח סלולה, הוא קרוב אל המכשול, כי יותר יש לחשוך את הדמיון, שמפני שאינו חושש כל כך אם לא יעזוב הדרך הרע מתוך כך אינו מצטער בקרבו, משנאמר שתכף ומיד מבין ומכיר את השביל הטוב איך להנצל. ומכל מקום אחרי הרצון והקבלה לסבול מרירות הסם אין זה דבר מוכרח שיהיה דוקא סם מר, כי הרבה סמים מתוקים ישנם, ועל כל פנים שאין מרירותם גדולה, וביותר באהבת הבריות יומתק הסם אצל המקבל²¹".

דיון זה מביא אותנו לנושא השני של הסוגיה, הלוא הוא יצר העריות. אולי ניתן לבאר שהביטוי בסוגייתנו, "שאלמלא הן לא חטאו - אנו לא באנו לעולם", מרמז גם לעניין זה, כדרך שאמר דוד המלך:

"הן בעוון חוללתי רבי אחא אמר אפי' אם יהיה חסיד שבחסידי א"א שלא יהיה לו צד אחד מעוון אמר דוד לפני הקדוש ברוך הוא: ריבון העולמים כלום נתכוון אבא ישי²² להעמידני והלא לא נתכוון אלא להנאתו²³".

קשה למצוא יצר שהביא יותר רעה לעולם מאשר יצר העריות, ואין למצוא יצר הקשור יותר בחיים. איזוהי דרך ראויה היא לנהוג ביצר זה, הישר או הכובש? נדמה כי מחלוקת זו קדומה ונכבדה היא, בין משה רבינו לבין אהרון ומרים:

- (א) וַתִּדְבֹר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה עַל-אֲדֹת הָאִשָּׁה הַכֹּהֵן אֲשֶׁר לָקַח פִּי-אִשָּׁה כְּשִׁית לָקַח:
- (ב) וַיֹּאמְרוּ הָרֶק אֶדְבֹּרְמִשְׁחָה דְבֹר ה' הָלָא גַם-בָּנוּ דְבֹר וַיִּשְׁמַע ה':
- (ג) וְהָאִישׁ מִשָּׁה עָנִיו מְאֹד מִכָּל הָאָדָם אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאָדָמָה:

¹⁹ אורות התשובה ט, י.

²⁰ אורות עמוד ל"ד.

²¹ מוסר אביך עמוד כג.

²² אחד מן הצדיקים שמתו רק בעוון נחש (בבא בתרא יז, א).

להרחבה לגבי מניעיו של ישי יעוין בספר התודעה לשבועות.

²³ ויקרא רבה פרשת תזריע פרשה יד

(ד) וַיֹּאמֶר ה' פְּתָאם אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־מִלֵּלָם צְאוּ שְׁלֹשְׁתֶּכֶם אֶל־אֶהָל מוֹעֵד וַיֵּצְאוּ שְׁלֹשְׁתָּם²⁴.

"ומנין היתה יודעת מרים שפרש משה מן האשה, רבי נתן אומר, מרים היתה בצד צפורה בשעה שנאמר למשה אלדד ומידד מתנבאים במחנה, כיון ששמעה צפורה, אמרה אוי לנשותיהן של אלו אם הם נזקקים לנבואה שיהיו פורשין מנשותיהן כדרך שפרש בעלי ממני, ומשם ידעה מרים והגידה לאהרן. (ב) הרק אך - עמו לבדו דבר ה': הלא גם בנו דבר - ולא פרשנו מדרך ארץ: (ד) פתאום - נגלה עליהם פתאום, והם טמאים בדרך ארץ, והיו צועקים מים מים, **להודיעם שיפה עשה משה שפרש מן האשה**, מאחר שנגלית עליו שכינה תדיר ואין עת קבועה לדבור²⁵."

אם כן, משמע כי ישנו ניגוד בין קשר פנים בפנים עם ריבונו של עולם, לבין קשר אישיותי. אולם כאן יש להזכיר שני דברים. האחד הוא כי לעם ישראל ככלל, נאמר 'שובו לכם לאהליכם'. המדרש אף מוסיף: אמר רבי יוסי ברבי חנינא: חמשה שמות יש לו: .. מדבר פארן- שפרו ורבו עליה ישראל²⁶."

"שפרו ורבו - דכל אחד נתעברה אשתו זכר במצות שובו לכם לאהליכם, ולא ידענא היכא רמיזא²⁷."

הרש"ל סבור שמצא מקור לדברים:

"ביום השמיני שלח את העם ויברכו את המלך וילכו לאהליהם שמחים וטובי לב על כל הטובה אשר עשה ה' לדוד עבדו ולישראל עמו: וילכו לאהליהם - שמצאו נשותיהן בטהרה. שמחים - שנהנו מזיו השכינה. וטובי לב - שנתעברו נשותיהן של כל אחד ואחד וילדה זכר... ולישראל עמו - דאחיל להו עון דיום הכפורים²⁸." "שאכלו ושתו בחנוכת הבית, כדכתיב את החג שבעת ימים ושבעת ימים כדאמרינן במועד קטן (ט, א)²⁹." אם כן, "שם נאמר וילכו לאהליהם והכא שובו לאהליכם³⁰". השווה הרש"ל מתן תורה לבניין בית המקדש. בבניין בית המקדש, ששמחת בנייתו החלה בח' תשרי, גם ביום כיפור לא היה צורך - באופן חד פעמי - בחמישה איסורים, ויהי להיפך: עשו לכתחילה את הדברים האסורים ביום כיפור והסכים עימם הקב"ה. באופן דומה קדושתם של ישראל לאחר מתן תורה, הביאה לכך שישנו, על פי סוגייתנו, ערך עצמי אף למצוות עונה, גם ללא המטרה של פרו ורבו. ה'בן איש חי' ראה לנכון ללמוד מתיאור זה של סוגייתנו הלכה למעשה:

"ומה ששאל השואל, אם מותר להזדווג עמה אחר שפסק הוסת שלה ואינה ראויה להוליד, נראה פשוט דמותר וחייב להזדווג עמה, וע"פ הסוד כבר גילה רבינו האר"י ז"ל התועלת שיש מן זוג זה

²⁴ במדבר פרק יב

²⁵ רש"י במדבר פרק יב.

²⁶ מסכת שבת דף פט עמודים א-ב.

²⁷ רש"י שם.

²⁸ מסכת שבת דף ל עמוד א.

²⁹ רש"י שם.

³⁰ חכמת שלמה מסכת שבת דף פט עמוד ב.

של עקרה ושל מי שפסקה לילד, ושל מעוברת ושל מניקה... וגם על פי הפשט יש חיוב עונה בזה, כמפורש בש"ע ופוסקים, ואביא לך ראיה גמורה בס"ד, דיש מצוה בזווג זה, דאיתא בגמרא דע"ז... 'לשמחת עונה' ע"ש, נמצא אף על גב דלא יולידו שכל נשיהם המה כמו נשים זקנות דלא חזו להוליד, עכ"ז הגיד להם מפי הגבורה שלא יפרשו משמחת עונה, אלא יקיימו מצות עונה כנהוג. ובודאי היינו טעמא כמ"ש רבינו האר"י ז"ל, שעכ"פ יש בזווג שלהם תועלת למעלה, והרי זה הדבר נאמר לכל ישראל אנשים חכמים ונבונים ונביאים, נמצא גם מי שהוא חסיד וקדוש אין לו לפרוש מאשתו אחר שפסקה ואינה ראויה להריון, וזה ברור, והשי"ת ברחמיו יאיר עינינו באור תורתו, אכ"י³¹.

קושיה למדנית תהיה על דברי הגמרא בשבת 'שנתעברו נשותיהן של כל אחד ואחד' - כיצד כל הנשים היו מותרות בדיוק באותה עת?³² נראה שהדבר מובילנו לתובנה נוספת. המחלוקת של רבי יוסי ותנא קמא לגבי מוות, נגעה למצב לאחר מתן תורה. חטא העגל החזיר את ישראל למצב של 'אכן כאדם תמותון', אולם מה יהיה לאחר תיקון חטא אדם הראשון? הרי חלק מן הנאמר לאדם הראשון לאחר החטא היה: (טז) אֶל־הָאִשָּׁה אָמַר ה'רְבָּה אֲרָבָה עֲצֹבֹנָה וְהִרְבָּה בְּעֹצֵב תִּלְדִּי בָנִים וְאֶל־אִישׁךָ תִּשְׁקָתָהּ וְהוּא יִמְשֶׁלְךָ:

(טז) עצבונך - זה צער גידול בנים : והרנך - זה צער העבור : בעצב תלדי בנים - זה צער הלידה³³. לא רחוק הוא להניח, כי בהסיר ה' חרפת המוות מעל עמו, גם 'המוות הקטן' הכרוך בדם נדה לא יהיה קיים- ואולי כך היה במתן תורה ובייסוד המקדש, וסרה קושיית בעל 'אילנא דחי'. בימי אדם הראשון ולעתיד לבוא, ייעלמו חלק מן המגבלות המוטלות גם על היצר הזה, והוא יהיה חלק מעבודת ה', כי יהיה פחות צורך בעבודת פרישה מן החטא בבחינת כובש.

שומה עלינו להתמודד עם השלכה מרחיקת לכת של דברינו והיא, כי מדרגת אדם הראשון, הייתה גבוהה מזו של משה רבינו. על כך ניתן לומר: יש להבדיל בין מדרגה גבוהה הנתנת לו לאדם מלמעלה בלא עמל-

"בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את אדם הראשון, טעו בו מלאכי השרת ובקשו לומר לפניו קדוש³⁴". לעומת זאת משה שיפר מצב נתון:

"עיקר שכינה בתחתונים הייתה, כיון שחטא אדם הראשון נסתלקה לרקיע הראשון... משה הורידה למטה³⁵". מכל מקום מבחינה אובייקטיבית, דומה כי ההגדרה שהצענו אפשרית:

זיהרא עילאה

"ההתעלות של אספקלריא המאירה היא מגלה את האורות העליונים בצורה בהירה כזו, עד שכל הצוירים העולמיים שבכל הערכים התחתונים הם מזהירים בכל מילואם. ואינם מתשטטשים

³¹ שו"ת רב פעלים חלק א, אבן העזר סימן ח

³² 'דף על הדף' עבודה זרה דף ה עמוד א בשם 'אילנא דחי'.

³³ בראשית פרק ג ורש"י שם.

³⁴ בראשית רבה פרשת בראשית פרשה ח.

³⁵ בראשית רבה פרשת בראשית פרשה יט.

כלל, ומזה באה המדה הנפשית, שאין החושים והכחות הגופניים מתעלפים על ידי הופעת האורה הנבואית העליונה הזאת. ומכל מקום יש הבדל בין אותה האורה ובין מדת זיהרא עילאה דאדם הראשון בזה, שמצד אספקלריא המאירה הגופניות נשארה קצת במעמדה, וממחציתו ולמטה נקרא איש, נאמר גבי משה. ומתוך כך פירש מן האשה. ומצד זיהרא עילאה דאדם הראשון מתעלה כל הגופניות כולה, אני אמרתי אלהים אתם, ותפארת אדם לשבת בית נעשה למכון האורה האלהית העליונה. עין לא ראתה אלהים זולתך. ועל דבר זה בשרשו נסמית עינו של בלעם הרשע, רמה ידך בל יחזיון, ובל יראה גאות ד³⁶.

הדברים גבוהים ומרוממים מאוד³⁷. זה המקום לשוב ולהיזכר כי הדברים אמורים לעידן של 'עין לא ראתה אלהים זולתך', ולעת עתה גם כוהנה הגדול של דרך הישר, מבאר כי לפחות לגבי יצר זה מקום של כבוד לכבישה:

"מדת הצניעות גורמת טובות רבות בעולם, ומתוך-כך היא זוכה לדחות מפניה דברים שהיו טובים מצד עצמם, אבל כיון שמפני יצר האדם וכחו החלש יגרמו לפרוץ במדת הצניעות, שהיא קיומו של העולם הרוחני והחמרי. מדת האהבה והידידות, בכל הסימנים והדבורים הנוחים, הי' ראוי להיות שוה בין המינים, אבל מפני יקרת ערך הצניעות נדחית מדת דרך-ארץ ממקומה עד שלא לשאול בשלום אשה (קדושין ע.)³⁸."

אף הרמב"ם לשיטתו, יחנך דורות לקחת מוסר עד כמה סבל העולם מיישום מוטעה של מושגים כגון 'עבירה לשמה'. לדעתו יש משהו מנוגד לטהרה במהותו של אותו קשר בן איש לאישה.

הרמב"ן חולק על כך, והדברים תואמים למיוחס לו ב'אגרת הקודש' בעניינים אלו:

"והרב אמר במורה הנבוכים ... כי זה הלשון קדוש לא ימצא בו שמות לאבר הבעילה בזכר או בנקבה, ולא לטפה ולשתן ולצואה רק בכנוי. ואל יטעה אותך "שגל" (תהלים מה, ו), כי הוא שם אשה המזומנת למשכב, ואמר ישגלה (דברים כח, ל) על פי מה שנכתב עליו, ופירושו יקח אשה לפילגש: והנה אין צורך לטעם הזה, כי הדבר ברור שהלשון קדש קדשים הוא כמו שפירשתי. והטעם שהזכיר על דעתי איננו אמת, כי מה שיכנו ישגלנה, ישכבנה, יורה כי משגל שם עצם לבעילה, וכן יכנו לאכול את חוריהם (מ"ב יח, כז), כי הוא שם מגונה. ואם מפני טעמו של הרב, היו קורים לו "לשון נקיה..."³⁹. הרי שלדעת הרמב"ן ייחוד מילה לעניין זה אין בו פגם.

נסיים את דברינו בהדגמה בלבד בעזרת שני מדרשים שונים לחלוטין, כיצד שתי הדרכים בעבודת ה', הישר והכובש, שזורים במקורות גם לגבי היצר האמור. ובכובש נתחיל.

"מעשה היה בר' מתיא בר חרש⁴⁰, שהיה עשיר, וירא שמים, ובעל מדות טובות, ורודף מצוה וצדקה, ומהנה תלמידי חכמים מנכסיו, והיו יתומים ואלמנות מצויין על שלחנו תמיד, וכל

³⁶ אורות הקודש חלק א עמוד רעט זיהרא עילאה קב.

³⁷ וכמעט שנבעת אני שייכתבו על ידי. יהיו הדברים לרצון למסוגלים להתבוננות במדרגות הגבוהות שאני מנסה לתאר.

³⁸ מוסר אביך, עמוד צ מדות הראיה – צניעות.

³⁹ רמב"ן שמות פרק ל פסוק יג

⁴⁰ לא מקרה הוא שרבי מתיא בן חרש מצפה למידת היראה אפילו מאדון הנביאים בשעת מתן תורה:

ויקרא אל משה - [משה] וכל ישראל עומדין, ולא בא הכתוב אלא לחלק כבוד למשה. רבי נתן אומר: לא בא הכתוב אלא למרק אכילה ושתייה שבמעיו, לשמו כמלאכי השרת. רבי מתיא בן חרש אומר: לא בא הכתוב אלא לאיים עליו, כדי שתהא תורה ניתנת באימה, ברתת ובזיעה, שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה" (מסכת יומא דף ד עמוד ב).

ארחותיו ביושר, וכל ימיו עוסק בתורה, כר' מאיר רבו, והיה זיו פניו מבהיק כזוהר השמש, ואמר עליו שמימיו לא הסתכל באשת איש ולא באשה אחרת, פעם אחת היה יושב ועוסק בתורה, ועבר השטן וראהו ונתקנא בו, אמר אפשר צדיק בלא חטא בעולם, מיד עלה למרום ועמד לפני הקדוש ברוך הוא ואמר רבש"ע מתיא בן חרש מהו לפניך, אמר לו צדיק גמור, אמר תן לי רשות ואנסנו, נתן לו רשות, מיד הלך ומצאו יושב ועוסק בתורה, נדמה לו כאשה יפה שלא היה כיופיה מימות נעמה אחות תובל קין, שטעו בה מלאכי השרת, שנאמר ויראו בני האלהים את בנות האדם כי טובות הנה (בראשית ו ב), כיון שראה אותה הפך פניו לאחוריו, חזר השטן והלך כנגד פניו, החזיר פניו לצד אחר והשטן כנגד פניו, כיון שראה שמתהפכת לכל הצדדים, אמר בלבו מתיירא אני שמא ישלוט בי יצר הרע, ומה עשה אותו צדיק, קרא לאחד מתלמידיו שהיה משמשו, ואמר לו בני לך והביא לי אש ומסמרים, כיון שהביאם הבעירם באש, ונעץ אותם בעיניו, וכיון שראה השטן כך, נבהל ונרתת והלך מעליו, ועלה למרום, ואמר רבש"ע כך וכך היה המעשה, מיד קרא הקדוש ברוך הוא לרפאל שר של רפואות, ואמר לו לך ורפא עיני מתיא בן חרש, הלך רפאל המלאך ועמד בו, אמר ר' מתיא מי את, אמר לו אני רפאל המלאך שלוחו של הקדוש ברוך הוא ששלחני לרפאות את עיניך, השיבו איני רוצה מה שהיה היה, חזר רפאל לפני הקדוש ברוך הוא ואמר לו כך וכך אמר לי מתיא בן חרש, אמר לו הקדוש ברוך הוא לך אמור לו מהיום ואילך אל תירא, אני ערב לך בדבר זה שלא ישלוט בך יצה"ר כל ימי חייך, כיון ששמע מפי המלאך קבל רפואתו ונתרפא, מכאן אמרו חכמים כל מי שאינו מסתכל באשה אחרת, אין יצה"ר שולט בו, ולעתיד לבא הקדוש ברוך הוא מסיר יצה"ר ממנו, ויתן בקרבנו רוח קדשו, שנאמר והסירותי את לב האבן מבשרכם ואת רוחי אתן בקרבכם (יחזקאל לו כז)⁴¹.

אם כן, אפילו קדוש עליון עוקר עיניו כדי להימנע מחטא. לעומת זאת מצינו, שגם מי שנכשל בחטא, יכול

להפוך זאת להיתר אם לא להפוך 'זדונות לזכויות':

"מעשה באדם אחד שהיה זהיר במצות ציצית, שמע שיש זונה בכרכי הים שנוטלת ד' מאות זהובים בשכרה, שיגר לה ארבע מאות זהובים וקבע לה זמן. כשהגיע זמנו, בא וישב על הפתח... באו ד' ציציותיו וטפחו לו על פניו, נשמט וישב לו ע"ג קרקע, ואף היא נשמטה וישבה ע"ג קרקע. אמרה לו: גפה של רומי, שאיני מניחתך עד שתאמר לי מה מוס ראית בי. אמר לה: העבודה, שלא ראיתי אשה יפה כמותך, אלא מצוה אחת ציונו ה' אלהינו וציצית שמה, וכתוב בה אני ה' אלהיכם שתי פעמים, אני הוא שעתיד ליפרע ואני הוא שעתיד לשלם שכר, עכשיו נדמו עלי כד' עדים. אמרה לו: איני מניחך עד שתאמר לי מה שמך ומה שם עירך ומה שם רבך ומה שם מדרשך שאתה למד בו תורה, כתב ונתן בידה. עמדה וחילקה כל נכסיה, שליש למלכות ושליש לעניים ושליש נטלה בידה, חוץ מאותן מצעות, ובאת לבית מדרשו של ר' חייא. אמרה לו: רבי, צוה עלי ויעשוני גיורת, אמר לה: בתי, שמא עיניך נתת באחד מן התלמידים? הוציאה כתב מידה ונתנה לו, אמר לה: לכי זכי במקחך, אותן מצעות שהציעה לו באיסור הציעה לו בהיתר⁴².

⁴¹ מדרש תנחומא פרשת חקת – הוספה.

⁴² מנחות מד, א. ושם הארכנו.